

Abbasi Sarayında Nedim Olmak: Ebu Bekir Sûlî Örneđi

Mustafa HİZMETLİ

Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bartın, TÜRKİYE

E-Posta: mustafahizmetli@gmail.com

Öz

Başta Sasaniler, Romalılar, Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde kişiliği, bilgisi ve marifetleriyle hükümdarları eğlendiren ve onlara arkadaşlık eden kişiler bulunmuştur. Nedim denilen bu kişiler sohbet ve işret meclislerinde hükümdara eşlik etmekte, söyledikleri şiir ve nükteler ile icra ettikleri şarkılarla onu eğlendirmekteydiler. Nedimleri ilk kez bir düzene koyan, bu işi kurallara bağlayan Sasani devletinin kurucusu Babek oğlu Erdeşir'dir. Emevilerden Yezid b. Abdümelik dönemine kadar Sasanilerin geleneği değişmeden uygulanmıştır. Yezid b. Abdümelik ve Velid b. Yezid ise uygulamalarda değişimler meydana geldi. Nedimlik mesleği meclisinde bulunduğu hükümdarla uyum gerektirdiğinden nedimler yerine göre ciddi ve düşündürücü, yerine göre şakacı ve nüktedan, ayrıca tehlike anında kendini ona siper etmekten çekinmeyecek ölçüde cesur olmalıdır. Bu özelliklerinin yanı sıra edebiyat ve satranç alanındaki ustalığı dolayısıyla saray muhitine giren Ebu Bekir Suli, dönemin satranç ustası el-Maverdi'yi yenerek büyük itibar kazanmış ve halifelerin nedimleri arasına girmiştir. Suli, Mu'dazid'dan Razi'ye kadar dört halifenin döneminde saray nedimliği yapmıştır. Özellikle şehzadeliginde hocalığını yaptığı Razi'nin halifeliğinde rahat bir hayat sürmüş ve önemli eserlerini yazmıştır. Suli'nin halife Razi Billah'ın nedimi olarak yaptığı görevler şunlardır: Halifelik görevi sırasında kullanacağı lakabı önermek, sohbet meclisine katılacakların listesini hazırlamak, bu meclislerde halifeye eşlik etmek, yolculuğa veya ava çıktığında onunla çıkmak, sıkıntılı anlarında halifeyi dinleyip teselli etmek, yerine göre sırdaşı veya dert ortağı olmaktır. Razi Billah'tan sonra gelen halifelerin döneminde Ebu Bekir Suli'nin yerini muhafaza edememiştir.

Anahtar Kelimeler: Abbasiler, Nedim, Sohbet, Ebu Bekir Suli, Razi Billah

Being Courtier in Abbasi Palace: Ebu Bekir Sûlî Example

Abstract

During the Sassanian, Romans, Umayyads and Abbasids, there were people who entertained and companions of the rulers with their personality, knowledge and ingenuity. These people, called Courtier, accompanied the rulers in the conversation and libation councils, and they were entertaining them with the poems and wits they spoke and the songs they performed. The founder of the Sasanian state, whose courtiers put a plan for the first time and connected this rule to the rule, was the son of Babek, Erdesir. From the Umayyads until the time of Yazid b. Abdülmelik, the tradition of the Sasans was practiced unchanged. Yazid b. Abdülmelik and Walid b. Yazid came to the changes in practice. Because courtierhood needs to be in harmony with the ruler in his jurisdiction, the gods must be brave enough to be serious and thought-provoking, joyful and humorous in his place, and not afraid to defend himself in the event of danger. In addition to these features, Ebu Bekir Suli, who entered the palace district due to his mastery in the field of literature and chess, gained great reputation and became one of the nephews of the caliphs, defeating the chess master al-Maverdi of the period. Suli was the palace god in the period of four caliphs from Mu'dazid to Razi. Especially in his prince time, Razi, who was a teacher, had a comfortable life and wrote important works. Suli's role as caliph Razi Billah is as follows: to prepare a list of candidates to participate in the meeting, to accompany the deacons in the councils, to go out with him when the journey or hunt is over, to listen and comfort the caliph in his troubled times, or to be a partner in trouble. Ebu Bekir Suli's place could not be preserved during the period of the caliphs after Razi Billah.

Keywords: Abbasids, Courtier, Convesation, Ebu Bekir Suli, Razi Billah

Giriş

Tarihçe

Tarih boyunca hükümdar saraylarında bilhassa Sasaniler, Romalılar, Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde kişiliği, bilgisi ve türlü marifetleriyle hükümdarları eğlendiren ve onlara arkadaşlık eden kişiler bulunmuştur. Söz gelimi Roma imparatorluğunun son dönemlerinde bu geleneğe uyan imparatorlar “Kayzerin dostları”nı ziyafetlerde ve içki masalarında toplamaktaydı (Mez, 2000: 177). İbn Habib’in el-Muhabber’de verdiği bilgilere göre, Cahiliye döneminde Kureyş ileri gelenlerinin birer nedimi vardı (İbn Habib :173-176). Bir kabilenin mensuplarıyla yakın arkadaşlık yapan başka kabileden biri o kabilenin nedimi sayılmaktaydı. Nuaym b. Mesud, Beni Kurayza’nın nedimi idi (İbn Hişam :229).

Saraylarda görev yapan nedimler sohbet ve işret meclislerinde hükümdara eşlik etmekte, söyledikleri şiir ve nükteler ile icra ettikleri şarkılarla onu eğlendirmekteydiler. Münademe kelimesi bu hizmeti ifade etmek için kullanılmıştır. Eserinde nedimlikle ilgili özel bir bölüm ayıran Cahiz’e göre konuyla ilgili ilk kuralları koyanlar Sasani hükümdarlarıdır. Hükümdarlık kurallarını, maiyetini düzenleme ve halkı yönetme sanatını onlardan öğrendiğimizi belirten müellife göre, nedimleri ilk kez bir düzene koyan, bu işi kurallara bağlayan Sasani devletinin kurucusu Babek oğlu Erdeşir’dir (226-240). Ona göre nedimler üç tabakaya ayrılır:

1. Asil süvariler ve şehzadeler ilk tabakayı oluşturur. Bunların meclisi hükümdarın perdesinden on arşın ötededir.
2. İkinci tabakayı oluşturan hükümdarın nedimleri, şeref ve ilim ehlinde sohbet arkadaşlarının meclisi ilk tabakanınkinden on arşın ötededir.
3. Komiklik yapan hokkabazlar, oyun ve eğlenceyle uğraşan kimseler üçüncü tabakayı oluşturur. Bunların meclisi de ikinci tabakanınkinden on arşın ötededir. Ancak aslı bozuk, seviyesiz, uzuvları eksik, aşırı uzun veya çok kısa, sakat, kusurlu, anası babası belirsiz, dokumacılık, hacamatçılık gibi matah olmayan işlerle uğraşanların çocukları gaybı bilseler bile bu tabakaya katılamazlar (Cahiz, 2015: 28-29; Hasan, 1987 :253-254; Bozkurt :509-510).

Hükümdarın meclisinde oturma düzeni şöyleydi: Birinci tabakanın hemen karşısında müzisyenler ve şarkıcılar yer alır; ikinci tabakanın karşısında ise ikinci sınıf müzisyenler yer alır; hokkabaz ve meddahlardan oluşan üçüncü tabakanın karşısında çalgıcılar yer alır. Usta çalgıcılar sadece usta şarkıcılara çalar. Eğer hükümdar bunun aksini emrederse kendisine bu durumu bildirirler ve kuralı hatırlatırlardı. Yezdicerd oğlu Behram-ı Gûr (420-438)’un saltanatına kadar Sasani hükümdarları bu geleneklere bağlı kaldılar. O ise, nedim ve şarkıcılardan oluşan iki tabakayı eşitledi ve en alt seviyeden olsalar bile kendisini coşturanların konumlarını yükseltmiş, isteklerine yerine getirmeyenleri ise ikinci dereceye düşürdü. Böylece Erdeşir’in koyduğu düzeni bozdu. Enuşirvan’ın (531-579)² kısıralığına kadar bu durum böyle devam etti. O eski düzeni tekrar uygulamaya koydu. Erdeşir’den Yezdicerd’e kadar Sasani hükümdarları nedimlerden bir perde ile gizlenirlerdi. Hükümdarla ilk tabaka arasında yirmi arşın mesafe bulunurdu. Hükümdarın meclisinde hiç kimse perde hareket ettirilene kadar ağzını açmaya, hayır veya şer bir şey söylemeye cesaret edemezdi. Perdedar kendisine emir gelince onu muhatabına bildirirdi (Cahiz, 2015 :29-30).

Yezid b. Abdülmelik’in hükümdarlığına kadar bu gelenek değişmedi. Ancak o, üst tabaka ile alt tabakayı birbirine katmış, düzeni bozmuştur. Eğlenceyi seven tabiatına yenik düştüğünden egemenlik kanunlarını hafife almış, meclisinde nedimlere konuşma, gülme ve kendisine cevap

²Kisrâ Enûşirvân I. Hüsrev b. Kubâd (ö. 579)hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmed Tefazzüli, “Enûşirvan”, DİA, XI, 255.

verme hakkı tanımıştır. O şaka ile de olsa yüzüne karşı kınanan ilk halife olmuştur. İshak b. İbrahim'in (ö.235/850) bildirdiğine göre, Emevi halifeleri Muaviye, Mervan, Abdülmelik, Velid, Süleyman, Hişam ve Mervan b. Muhammed ile nedimleri arasında perde bulunurdu. Nedimlerin hiçbiri halifenin yaptığını göremezdi. Diğer Emevi halifeleri nedimler ve şarkıcıların yanında raks etmekten, çıplak durmaktan çekinmezlerdi. Yine de hiç birisi Yezid b. Abdülmelik ve Velid b. Yezid kadar nedimlerin gözlerinin önünde zevk ve eğlenceye düşkün olmamıştı. Bu ikisi yaptıklarının görülmesini umursamazlardı. Bu yüzden nedimleri onları reddetmekten çekinmezlerdi. Yalnız Ömer b. Abdülaziz'in halifeliğinden vefatına kadar kulağna hiç musiki nağmesi değmediği nakledilmektedir (Cahiz, 2015 :31; Hasan, 1987 :254-255.).

Abbasi Sarayında Nedim Olmak

İlk Abbasi halifesi Ebu'l-Abbas es-Seffâh(750-754), ilk günlerinde nedimlerin yanına çıkardı. Ancak bir yıl sonra perde arkasına çekilmiştir. Kimsede bulunmayan bir huyu vardı huzuruna onu eğlendirmek için çıkan nedimler az veya çok mutlaka bir harçlık veya hilat ile ödüllendirilirdi. Ebu Cafer el-Mansur(754-775), hiçbir nedimin yanına çıkmamıştır. Su dışında bir şey içerken de görülmemiştir. Kendisiyle perde arasında yirmi arşın, nedimlerle perde arasında da yirmi arşın uzaklık vardı. Söylenen şarkılarla eğlenen ve zaman zaman alkış da tutan Mansur, nedimlerine veya başkalarına para saçmamıştır. Meclisine gelen kimseye de bir karış toprak vermemiştir (Cahiz, 2015 :31-32; Hasan, 1987 :235-236).

Mehdî (775-785), halifeliğinin ilk senesinde Mansur'a benzemek maksadıyla nedimlerine görünmemiş, daha sonra görünmeye karar vermiştir. Kararının sebebi sorulunca şöyle demiştir: “İşin tadı insanların yüzündeki sevinci ve bana bu mutluluğu yaşatan kişileri görmektir. Perde arkasında durmanın yararı nedir?” O nedimlerini zengin etmesiyle meşhur olmuştur. Herkese bol bol verir, fazlasıyla iyilik ve ihsanda bulunur, nedimlerini bıksa bile kolay kolay terk etmezdi. Müziği seven ve dinlemekten çok hoşlanan Hadi (785-786) ise bu sanata olan hayranlığını bu konuda yetenekleriyle meşhur olmuş musiki sanatkârları olan İbn Câmî (ö. 192/808), İbrahim Mevsîlî (ö. 188/804), Zübeyr b. Dihman ve Ganevî'yi yakınları arasına alarak göstermiştir. Geçimsiz, tahammülsüz ve kötü zan besleyen bir şahsiyet olarak nitelenen Hadi'nin bu huylarını bilip de tahammül eden kişilerden servet kazanmayanların nadir olduğu nakledilmektedir. Nağme ve titreşimleri az, pek neşelendirmeyen orta musikiden hoşlandığı nakledilen bu halife dinlediği şarkı kendisini coşturduğunda icra eden şarkıcıya bir milyon dirheme varan armağanlar vermiştir (Cahiz, 2015 :32; Taberî, 1967 :46; Suyuti, 2014 :205; Ragib el-İsfahani, 1420 :795; Hasan, 1987 :236).

Halife Harunurreşid (786-809), nedimlerine verdiği ihsanlar, bağışlar ve hilatler haricinde Mansur'u örnek almış, bu hususlarda ise Ebu'l-Abbas ve Mehdî gibi davranmıştır. İçki meclislerine sadece has cariyelerinin alındığı bu halife, kimi şarkılarda coşar kiminde de mutedil davranırdı. O, şarkı ve musikiye düşkünlüğü ve icracılara bol ihsan ve armağanlar vermesiyle diğer Abbasi halifelerini geride bırakmıştır. Bu halifeler arasında şarkıcıları ve müzisyenleri İran kisraları gibi sanatlarındaki kabiliyet ve güçlerine göre sınıflandırmasıyla temayüz etmiştir. İbrahim Mevsîlî, İbn Câmî ve Zelzel birinci derecedeydi. Zelzel çalıyor, diğer ikisi söylüyordu. İkinci tabakayı Süleym b. Selam, Amr el-Gazzal gibi sanatçılar oluşturuyordu. Çeşitli sınıflarıyla çalgıcılar ise üçüncü tabakayı oluşturmaktaydı. Hepsî mertebelerine göre armağan ve harçlıklarını alırdı. Müzisyen veya icracılardan herhangi biri sanatında parladığı takdirde halife onu bir üst tabakaya yükseltirdi. İkinci tabakaya mensup İshak Bersûma bu şekilde yükseltilenlerdendir (Cahiz, 2015 :33-34; Hasan, 1987 :236-237). Asmai, Halife Harunurreşid'in gece oturmasını sevdiğini ve insanların sohbetini dinlemekten

hoşlandığını naklediyor. “Bazen canı sohbet istediğinde gece karanlığı çökünce beni çağırır, kendisiyle oturup sohbet ederdik”, diyor (Ebu Hanife ed-Dineveri, 2017 :446).

Halife Emin (809-813), kendisiyle nedimleri arasında yüz perde olsa hepsini yırtıp onlarla beraber yerde oturacak yapıdaydı. Coşup heyecanlandığında en çok bahşış ve ihsan dağıtan, altın ve gümüşü saçan biriydi. O, Bağdat’ta kardeşi Me’mun’un orduları tarafından kuşatıldığında eğlence meclisleriyle teselli bulmaya çalıştığı, İbrahim b. el-Mehdi’yi kendisini avutması için yanına çağrdığı nakledilmektedir (Cahiz, 2015 :35-36; Hasan, 1987 :244-245).

Me’mun halife olduktan sonra yirmi ay hiç şarkı dinlememiş, daha sonra babasının uygulamasını sürdürerek perde arkasından dinlemeye başlamıştır. Yedi sene perde arkasından dinledikten sonra nedimlerine görünmeye başlamıştır. Şarkıları çok beğendiği veya beğendiğini gösterdiği zaman hanedan üyeleri şaşırmıştır. Me’mun’a kibirli ve gururlu olarak tanıtıldığı için saraya çağrılmayan İshak Mevsîlî, talebesi Zürzür’ün ünlü şarkıcıya ait bir şarkıyı okuması üzerine halife tarafından meclisine çağrılmış ve nedimleri arasına katılmıştır (Cahiz, 2015 :36; Hasan, 1987 :246-247.). Me’mun, Bağdat’a döndüğü 813 yılından sonra ilim meclislerine çağrılacakların listesini hazırlamıştır. Bu davetliler topluluğu halifenin eğilimlerine göre, edipler, bilginler, saray mensupları ve askerler gibi tabakaların birinden veya bir kaçından oluşmaktaydı (İbn Tayfur, 2002 :46 vd; Mez, 2000 :177).

İshak, Harunurreşid ile oğulları Emin, Me’mun ve Mu’tasım için şarkı söylemiştir. İshak 60 yaşındayken halife olan Mu’tasım için söylediği kasidelerle bu halifenin hayranlık ve takdirini kazanmıştır (Hasan, 1987 :248-249).

Halife Ebu Cafer Vâsik (842-847) hiçbir halife ve şehzadede bulunmayacak ölçüde müzik yeteneğine sahipti. Yeni ses ve nağmeler bulduğu, yeni şarkılar bestelediği nakledilmektedir. Halifelerin musikide en bilgilisi, iyi bir ud sanatkârı olan Vâsik, yeni keşfettiği nağme ve seslerle yüz şarkı bestelemiştir. İshak Mevsîlî’yi nedimleri arasında bulduran, sarayında şiir ve musiki meclisleri düzenleyen Vâsik, onun şarkı söyleyişini beğenmiş ve çeşitli seferlerinde yanında götürmüştür (Suyuti, 2004 :248-252; Hasan, 1987 :249; Kan :549.).

Halife Mütevekkil (847-861)’in kurduğu meclislerde şairler, edipler ve dalkavuklar bir araya gelmişti. Onun nedimleri arasında şair Buhtüri (ö. 284/897), Müberred (ö. 286/900), Ebü’l-Anbes Saymerî (ö. 275/888) bulunmaktadır. Bir mecliste kendisini güldürdükleri için bu üçüne onbin ile onbeş bin dirhem arasında bahşışler vermiştir. Özellikle dalkavuk Ebu’l-Anbes’ten eşeği, eşeğinin ölümü ve rüyasında eşeğinin kendisine okuduğu şiir hakkında bilgi vermesini istemiştir. Dalkavuğu dinleyen halife bu hikayeden çok hoşlanmış, çalgıcı ve şarkıcıların eşek şiirini çalıp söylemelerini emretmiş, çok neşelenip coşmuş ve Ebu’l-Anbes’e çok iltifatta bulunup bol miktarda bahşış vermiştir (Hasan, 1987 :397-399.).

Nedimlik sadece şiir ve musiki alanlarıyla sınırlı değildi. Halifelerin nedimleri arasında değişik konularda ilim, kültür ve yetenek sahibi olanlar da bulunmaktaydı. Behlül-i Dana, Belazüri ve İbn Hurdazbih’in de nedimlik yaptığı bilinmektedir.

Musiki, şarkı ve eğlenceye çok düşkün olan halife Mu’temid (870-892), bir gün nedimleriyle sohbet halindeyken onlar arasında bulunan meşhur coğrafyacı İbn Hurdazbih’ten İslam dünyasında musikinin durumu, usta bir şarkıcıda bulunması gereken özellikler, musikinin çeşitleri, ses uyumu, çeşitleri ve aralarındaki farklar, beste ve ses ahengi hakkında bilgi vermesini istemiştir. İbn Hurdazbih (ö. 300/912-13)’in bu konularda verdiği bilgilerden çok memnun olan ve neşelenen halife, ona ve diğer nedimlerine hilatler giydirip bahşışler vermiştir. O, İbn Hurdazbih’i diğer nedimlerden üstün tutmaktaydı. Halife Mu’temid edebi sohbetlerden de büyük keyif almakta ve sıkça bu amaçla toplantılar düzenlemekteydi. Bu sohbetlerin konuları arasında şunlar sayılabilir: Nedimleri övme ve üstünlüklerini söyleme, sadece nebiz içenlerin yerilmesi ve bu konuda yazılanların dile getirilmesi (manzum-mensur),

nedimde bulunması gereken ahlaki nitelikler, içki çeşitleri, musiki çeşitleri, Araplar ve diğer milletlerde musiki, geçmişte yaşamış müzisyenler, şarkıcılar ve eğlence meclisleriyle ilgili hususlar (Hasan, 1987 :399-400).

Abbasiler döneminde nedimlerin katıldığı müzik ve eğlence meclisleri sadece halifelerin saraylarında gerçekleştirilmemiş, vezirler, emirler, valiler ve diğer yüksek düzeydeki devlet adamları da saray ve konaklarında bu tarz meclisler düzenlemişlerdir. Bermekiler, Tahiriler ve Büveyhiler ve diğer ileri gelenlerin düzenlediği meclisler tarihçiler tarafından genişçe anlatılmıştır (Hasan, 1987 :242-244; İbn Tıktaka :187).

Abbasilerden sonraki İslam devletlerinde de devam eden nedimliğin adabı, nedimlerin özellikleri ve görevleri hakkında çeşitli müellifler bilgi vermiştir. Buna göre, nedimler görgülü, erdemli, sır tutmasını bilen, güzel ahlaklı, iyi giyinen, güler yüzlü ve kültürlü olmalıdır. Güzel yazı yazabilen, şiir, tıp, astroloji, içecekler, oyun ve eğlence meclisleri, av, çevgan, güreş gibi dönemin sporları hakkında bilgi sahibi kimseler olmalıdır. Nedimler yerine göre ciddi, yerine göre şakacı ve nüktedan, tehlike anında kendini hükümdara siper etmekten çekinmeyecek cesaretle kimseler olmalıdır. Hükümdarı hikmetli sözlerle düşündüren, şarkılarla şiirlerle coşturan, satranç ve tavla oynayıp eğlendiren, üzüntülerini gideren nedimler, yeri geldiğinde onunla en ciddi konuları konuşabilmelidir (Cahiz, 2015 :49 vd.; Ebu Bekr Necmeddin Muhammed b. Ali b. Süleyman Ravendi, 1957 :375; Keykavus-Mercimek Ahmet :91-94; Nizamülmülk, 2012 :117-120; Bozkurt: 510). Nedimler, hükümdarların iltifatlarına mazhar olmuş ve onlardan kıymetli armağanlar almışlardır.

Göreve başlamadan özel eğitim alan nedimlere, huzurda nasıl davranacakları, hükümdarla nasıl konuşacakları öğretilirdi. Özellikle hükümdara hassas konularda uyarıda bulunacakları zaman bunu doğrudan yapmamaları, geçmiş hükümdarların başlarından geçen olaylardan örnekler vererek anlatmaları tavsiye edilirdi. Nedim kıyafeti döneme ve diğer şartlara bağlı olarak değişmekteydi. Hilal es-Sabi'ye göre, nedimler genellikle altın işlemeli sarık, iç elbisesi, 'mübettana' denilen bir tür üst elbisesi ve önu açık cübbe giyer, süslenir ve koku sürünürdü (Sabi :93; Bozkurt :510).

Halife Mu'temid'in (870-892) sofrası sohbetleri bir araya getirilmiş ve yazılı olarak aktarılmıştır. İbnü'n-Nedim, bu konuda yazılan ve nedimlerle ilgili adap, usul ve menkıbeleri içeren eserler hakkında bir bölüm kaleme almıştır (İbnü'n-Nedim, :173 vd.).

Ebu Bekir Suli

869-871 yılları arasında doğmuş, satrançta dönemin usta oyuncularından olması dolayısıyla satranççı, İslam fetihleri döneminde Cürcan'ın Türk yöneticisi Sul-Tegin'in soyundan geldiği için Suli nisbesiyle bilinir. Ataları Abbasiler döneminde önemli görevler üstlenmiş, ailesi edip, şair ve katipler yetiştirmiştir. Müberred(900) ve Sa'leb(904) gibi dönemin ünlü bilgin ve ediplerinden ders almış, meşhur şair ve edip İbnü'l-Mu'tezz (ö. 908) edebi zevklerinin gelişmesinde büyük etki yapmıştır. Edebiyat ve satranç sanatındaki büyük ustalığı onu saray muhitinin aranan kişileri arasına soktu. Satranç oyunundaki maharetinden dolayı bu alanda kıymetli bir eser yazmış, bazı kişilerce bu oyunun mucidi sanılmıştır. O dönem satrançta üstad sayılan Muhammed b. Ahmed el-Maverdi'yi yenmesi kendisine büyük itibar kazandırmış, halifelerin nedimleri arasına girmiştir. Suli, Mu'tazıd Billah (892-902), Müktefi Billah (902-908), Muktedir Billah (908-932) ve Razi Billah (934-940) dönemlerinde sarayda nedim olarak görev yapmıştır. Şehzadeliğinde Razi Billah'ın muallimlik ve mürebbiliğini yapmıştır. Razi'nin halife olmasıyla rahat bir hayata kavuşan ve eserlerinin önemli kısmını bu dönemde yazan Suli, Müttaki Lillah (940-944) döneminde sıkıntılarla karşılaşmıştır. Kendisi Müttaki'den nedim istemediğini duyduğunu ve şimdiye kadar hiçbir halife böyle bir istekte

bulunmadığı için şaşırıldığını ifade ediyor. Bunun üzerine izin istemiş ve kendisine müsaade edilince de Vasit'teki emir Beckem'in nedimleri arasına katılmıştır. Müstekfi Billah (944-946) döneminde tekrar saraya girmeye çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Halktan ve ileri gelenler tarafından Hz. Ali hakkındaki sözleri sebebiyle ölümle tehdit edilmesi üzerine Basra'ya gidip gizlenmiş ve 946'da burada vefat etmiştir. 947'de öldüğü de rivayet edilen Suli'nin Basra'daki evinde zengin bir kütüphanesi bulunmaktaydı (Ebu Bekir Suli, 1982 :193; İbn Nedim :184; Hatib el-Bağdadi :198; İbnü'l-Cevzi :68-70; Şeşen, 1998 :63; Özaydın :492).

Razi Billah, kendisine halife olarak biat edildikten sonra Suli'den kendisi için bir lakap seçmesini istemiş, o da üç lakap yazıp bunlardan Murtaza'yı seçmesini teklif etmiştir. Ancak halife bu lakabın daha önce İbrahim b. Mehdi'nin veliahdı Mansur b. el-Mehdi tarafından kullanıldığını belirterek, başkasının kullanmadığı bir ismi seçeceğini belirtip Razi lakabını aldığını bildirmiştir (Suli, 1982 :2-4; İbnü'l-Cevzi :336).

Razi billah halife olunca hocası ve nedimi Ebu Bekir Suli'den sohbet meclisinde yer alacaklarla ilgili bir liste hazırlamasını istemiştir. Yapılan düzenlemeye göre halifenin sağında dört, solunda beş kişi oturacaktı. Sağdakiler sırasıyla en başta İshak b. Mu'temid olmak üzere, satranç oyuncusu Ebu Bekir Suli, şehzade Ebu İshak Müttaki Lillah'ın hocası Ahmed b. Muhammed el-Aruzi, Muhammed b. Abdullah b. Hamdun oturmaktaydı. Soldakiler ise Yahya b. el-Müneccim'in oğulları Yusuf ve Ahmed, Ali b. Harun b. Ali b. Yahya, hat sanatını öğreten iki Beridi İshak b. İbrahim ve Ali b. İbrahim idi. Ediplerin ağırlıklı olduğu mecliste önce çeşitli methiyeler okunarak Razi, halife olduğu için tebrik edildi. Daha sonra Razi, zor zamanda halife olmanın ağır sorumluluğundan ve şehzade iken selefinin kendisine gerektiği gibi davranmamasından şikâyet etmiş, mecliste bulunanlar tarafından tarihten münasip misaller getirilerek teselli edilmiştir. Suli, o gece Razi'nin yanında üç saat oturduklarını, kendilerinin içtiğini ama halifenin içmediğini, çünkü içkiyi tamamen bıraktığını söylüyor. Bu ilk toplantıda halifenin sağında ve solunda oturan nedimler, nöbet tutan bir grup şeklinde belirli akşamlarda yapılan toplantılara dönüşümlü/nöbetleşe olarak katılmak mecburiyetinde idiler. Suli, Razi'nin içki sofrasına her seferinde birkaç kişi davet etme âdetini özellikle takdirle anıyor. Selefi olan halifeler bir tek musahiple sofrada arkadaşlığı yapmakla yetinmişler ve nedimleri sırayla teker teker çağırılmışlardır. Sözelimi Musul dönüşü nedimlerin nöbeti ikişer gün dörder kişi olarak düzenlenmiştir (Suli, 1982 :8-9, 99, 102, 137; Mez :177-178).

Suli, hilafetinin ilk iki yılı boyunca nedimleri huzurunda içtiği halde nebiz içmediğini naklediyor. Eğlenceli sohbet meclislerinde yalnızca şurup (cullab) içerdi. Ancak nedimlerinden biri aklını çeldi. Bunun üzerine halife "Asla içki içmemek üzere Allah'a söz verdim" dedi. Yeminini bir kâğıda yazarak fakihlere göndermiş onlar da mutlak bir çare bulmuşlardır. Olayı nakleden Suli, "bana yoksullara dağıtmam için bin dinar gönderdi ve içti" diyor (Suli, 1982 :47; Mez, 2000 :448).

Halifenin sohbet meclisindeki misafirlerin önlerinde şarap dolu büyük kadehlerle su bardakları konulurdu. Herkes rahatça istediğini içebilirdi. Önceleri içecekler sakiler tarafından sunulmaktaydı. Suli, meclislerde yaş ve kuru meyvelerin de önlerine konulduğunu ve diledikleri gibi yediklerini naklediyor. Halifenin meclisindeki içme yarışından söz eden Suli, "kazanılan boşalan kadehi halifeye gösterirdi. Önceleri buna müsamaha gösteren ve gülen halife nihayet bundan bıktı ve bunları doktorlara verilen idrar şişelerine benzetti" diyor (Suli, 1982 :55-56).

Halife Razi'nin eğlenceleri arasında ava çıkmak da vardı. Suli, Halifenin nedimleri ve hacibiyle birlikte yanlarında 100 süvari bulunduğu halde topluca çıktıkları bir domuz avından söz etmektedir (Suli, 1982 :99).

Ebu Bekir Suli, Halife Razi'nin son günlerinde hastalığı dolayısıyla huylarının değiştiğini, nedimlerinin çoğunu meclisinden çıkardığını, sadece İshak b. Mu'temid ve kendisiyle eğlenmekle yetindiğini naklediyor (Suli, 1982 :149).

Hükümdarlar sohbete son vermek istedikleri zaman nedimleri için özel ifade yolları kullanmaktaydı. Rivayet edildiğine göre, İran kisralarının meclisin uzadığını bildirme sembolleri şöyleydi: Erdeşir (216-242), uzandığında sohbet arkadaşları (Summare) kalkardı. Kiyşasif, gözlerini ovalardı. Yezdicerd, "gece bitmiştir", Behram (420-438), "iyi geceler", Şapur(242-272), "İnsanoğlu yeter artık"derdi. II. Hüsrev Perviz iki ayağını uzatırdı. Kubad (488-531) başını göğe kaldırırdı. Enuşirvan (531-579), "gözünüz aydın" derdi.

İslam Halifelerinin işaretleri şunlardır: Halife Ömer, "namaz vakti geldi", Osman, "İzzet Allah'a mahsustur", derdi. Muaviye, "gece gitti", Abdülmelik, "izinizle", Velid, deyneği atardı, Hadi, "Size selam olsun", Harunürreşid, "SübhaneAllah" derdi. Memun yatağına uzanınca, Mu'tasım nalıncısına bakınca, Halife Vasık Billah elini şakaklarına sürünce sohbet biterdi (Ragib el-İsfahani, 1420 :242; Cahiz, 2015 :6,8; Mez, 2000 :178).

Sonuç

Sohbet arkadaşlığına duyulan ihtiyaç insanlık tarihi kadar eskidir. Önemli kişiler ve hükümdarların yaptıkları işin zor, karmaşık ve yıpratıcı olması dolayısıyla kendilerini rahatlatıp eğlendiren ve oyalayarak hoşça vakit geçirmelerini sağlayan nedimlere özellikle ihtiyaç duydukları açıktır. Çalışmamızın tarihçe kısmında nedimlerin Sasanilerde, cahiliye Araplarında ve Emevilerdeki seyri inceleme konusu yapılmıştır. Nedimleri belirli bir düzene koyan ve nedimlik işini kurallara bağlayan Sasani hükümdarı Babek oğlu Erdeşirdi. O nedimleri üç tabakaya ayırmıştır; asil süvariler ve şehzadeler ilk tabakayı, hükümdarın nedimleri ve ilim ehlinde sohbet arkadaşları ikinci tabakayı, komiklik yapan hokkabazlar, oyun ve eğlenceyle uğraşan kimseler ise üçüncü tabakayı oluştururdu. Erdeşir'den itibaren Sasani hükümdarları nedimleriyle aralarında perde ve belli bir mesafe bulundurlardı. Emevilerden Yezid b. Abdülmelik dönemine kadar sasanilerin bu geleneği değişmeden uygulanmıştır. Yezid b. Abdülmelik ve Velid b. Yezid ise perdeyi kaldırdıkları gibi nedimlerin huzurunda raks etmekten ve çıplak durmaktan çekinmezlerdi.

Abbasi halifelerinden es-Seffah önce nedimlerinin yanına çıkarken daha sonra perde arkasına çekilmiştir. Mansur ise nedimlerin yanına çıkmamıştır. Halifeliğinin ilk yılında nedimlerine görünmeyen Mehdi, işin tadının insanların yüzündeki sevinci görmek olduğunu söyleyerek görünmeye karar vermiştir. Müziği seven ve dinlemekten çok hoşlanan Hadi ise, İbn Cami, İbrahim Mevsili gibi meşhur müzisyenleri nedimleri arasına katmıştır.

Halife Harunürreşid, şarkı ve musikiye düşkünlüğü, icracılara bol ihsan ve armağanlar vermesiyle diğer Abbasi halifelerini geçmiştir. Yine o, şarkıcı ve müzisyenleri İran kisraları gibi sınıflandırmasıyla diğer halifelerden ayrılır. Oğlu Emin, halifeliğinde nedimleriyle beraber eğlenmeyi tercih etmesiyle ve onlara sınırsız armağanlar dağıtmasıyla meşhur olmuştur.

Memun halifeliğinin ilk yedi yılında nedimlerine görünmemiş, daha sonra hem görünmüş hem de beğendiklerine takdir duygularını göstererek hanedan üyelerin şaşkırtmıştır. Halife Vasık, Abbasilerden müzik yeteneğine sahip tek halife olup yeni keşfettiği nağme ve seslerle yüz şarkı bestelemiştir.

Halife Mütevekkil'in meclisinde şairler, edipler ve dalkavuklar bir araya gelmiştir. Musiki ve eğlenceye çok düşkün olan Halife mu'temid, diğer nedimlerden üstün tuttuğu nedimi meşhur

coğrafyacı İbn Hurdazbih'ten İslam dünyasında musiki ve şarkıcılar ile nedimlerin durumu konularında bilgi vermesini istemiş ve dinlediklerinden çok memnun olmuştur.

Nedimlik sadece musiki ve şiir alanıyla sınırlı olmayıp değişik konularda ilim, kültür ve yetenek sahibi olanlar da nedimlik yapmaktaydı. Dolayısıyla nedimlerin kendi aralarında müzisyen, şarkıcı, şair, sohbet ehli, ilim ehli ve dalkavuk şeklinde ayrılmaktaydı. Nedimlerin katıldığı sohbet ve eğlence meclisleri yalnızca halife saraylarında olmayıp vezirler, emirler, valiler ve diğer üst düzey devlet adamlarının konuklarında düzenlenmekteydi.

Sohbet meclislerinin başlangıcı için mutad saatler belirleyen halifeler, sohbetin bittiğini ifade etmek için de işaret ve cümleler kullanmaktaydı. Halifelerin nedimleriyle ilişkilerinden anlaşıldığı kadarıyla şahsiyetlere göre bazı değişiklikler göstermekle birlikte adap ve erkanı bulunmaktaydı ve bu kuralların dışına çıkanlar cezalandırılmaktaydı. Nedimlik bazı sanatsal, edebi veya aristokratik bazı yetenekler gerektiriyordu. Bu farklılıklar dolayısıyla nedimler Sasani Kısrası Erdeşir'den itibaren bu nitelikleriyle orantılı olarak tabakalara ayrılmış, gerek hükümdarın meclisindeki oturdukları yerler ve hükümdarı memnun ettiklerinde aldıkları armağan ve bağışlar bu konularına göre olmuştur. Hükümdarlık adabı ve ahlakıyla alakalı yazılan eserlerde nedimlik adabı, nedimlerin özellikleri ve görevleri hakkında bilgi verilmiştir.

Görgülü, bilgili, erdemli, sır tutmasını bilen, iyi giyimli, kültürlü, güler yüzlü kişiler nedimlik yapabiliyordu. Nedimlerin ilgi alanları arasında güzel yazı yazma, şiir, tıp, astroloji, içecekler, oyun ve eğlence meclisleri yer almaktaydı. Onların ayrıca av, çevgan ve güreş gibi dönem sporları hakkında bilgi sahibi olması istenirdi. Nedimlik mesleği meclisinde bulunduğu hükümdarla uyum gerektirdiğinden nedimler yerine göre ciddi ve düşündürücü, yerine göre şakacı ve nüktedan, ayrıca tehlike anında kendini ona siper etmekten çekinmeyecek ölçüde cesur olmalıdır. Hükümdarı satranç ve tavla gibi oyunlarla eğlendiren, musiki ve şarkılarla coşturan, kederli anlarında teselli eden nedimler bu hizmetleriyle orantılı kıymetli armağanlarla ödüllendirilmişlerdir.

Göreve başlamadan önce nedimlere, hükümdar huzurunda nasıl davranacaklarına ilişkin eğitim verilirdi. Döneme ve şartlara göre değişmekle birlikte altın işlemeli sarık, iç elbisesi, üst elbisesi ve önü açık cübbe giyen nedimler, süslenir ve koku sürerdi. İbn Nedim, eserinde nedimlik hakkında yazılan ve nedimlerle ilgili adab, usul ve menkıbeleri içeren eserler için bir bölüm ayırmıştır.

Abbasi saray teşkilatında halifelere en yakın kişiler olmaları dolayısıyla nedimlerin görevleri soytarınlık yapıp şarkı söylemek veya onlarla beraber oyun oynayıp spor yapmaktan ibaret değildir. Halifelerin bu sohbet meclisleri devlet işleri için bir müzakere ortamı, dini ve ilmi konuların tartışıldığı bir meclis olarak da görülebilir.

Edebiyat ve satranç alanındaki ustalığı dolayısıyla saray muhitine giren Ebu Bekir Suli, dönemin satranç ustası el-Maverdi'yi yenerek büyük itibar kazanmış ve halifelerin nedimleri arasına girmiştir. Suli, Mu'dazid'dan Razi'ye kadar dört halifenin döneminde saray nedimliği yapmıştır. Özellikle şehzadelikte hocalığını yaptığı Razi'nin halifeliğinde rahat bir hayat sürmüş ve önemli eserlerini yazmıştır. Suli'nin bu halifenin maiyetinde yaptığı görevler arasında halife olunca alacağı lakabı önermek, sohbet meclisinde nedim olarak yer alacakların listesini yapmak, sıkıntı ve endişelerini giderici sözler söylemek, ava veya yolculuğa çıktığında kendisine eşlik etmek, yerine göre sırdaşı ve dert ortağı olmak sayılabilir. Halife Razi'nin ölümüyle saraydaki durumu sarsılan Suli'nin Muttaki ve Müstekfi dönemlerinde halifenin yakınları arasına girme çabalarının sonuçsuz kalmasından, nedimlik konusunda bilgi ve yeteneğin yeterli olmadığı, halifenin şahsi tercihlerinin daha önemli olduğu sonucu çıkarılabilir.

KAYNAKÇA

- Bozkurt, N. “Nedim”, DİA, XXXII, 509-510.
- Cahiz, (2015). et-Tâc fi Ahlaki'l-mülûk, (Saray Adabı), çev. Ali Benli, İstanbul.
- Ebu Bekir Suli, (1982). Ahbaru Razi Billah ve Müttaki lillah, neşr Heyworth Dunne, Beyrut.
- Ebu Bekr Necmeddin Muhammed b. Ali b. Süleyman Ravendi, (1957). Rahatü's-südur ve ayetü's-sürur, çev. Ahmet Ateş, Ankara: Türk Tarih Kurumu, II.
- Hasan, Hİ. (1987). İslam Tarihi, (çev. İ. Yiğit-S. Gümüş) İstanbul, II, III, IV.
- Hatib el-Bağdadi, Tarihu Bağdad, (ilmiyye), IV, 198.
- İbn Habib, el-Muhabber, tsh. Ilse Lichtenstadter, Beyrut: Dârü'l-Âfâkî'l-Cedîde.
- İbn Hişam, es-Siretü'n-nebeviyye, thk. Mustafa es-Sekka vd. Beyrut, Daru İbn kesir, III-IV.
- İbn Tayfur, (2002). Kitabu Bağdad, Kahire
- İbn Tıktaka, el-Fahri, 187.
- İbnü'l-Cevzi, el-Muntazam, Beyrut 1992, XIV.
- İbnü'n-Nedim, el-Fihrist (darül-marife), Beyrut 1994.
- Kan, K. “Vasik Billah”, DİA, XLII, 549.
- Keykavus-Mercimek Ahmet, Kabusname, Hazırlayan Atilla Özkırmılı, II.
- Mez, A., (2000). Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti, çev. Salih Şaban, İstanbul.
- Nizamülmülk, (2012). Siyasetname, neşr M. A. Köymen.
- Özaydın, A. “Suli, Ebu Bekir”, DİA, XXXVII, 492.
- Ragıb el-İsfahani, (1420). Muhadaratü'l-üdeba ve muhaveretü's-şuara ve'l-bulega, Beyrut.
- Sabi, H. (1986). Rüşümü Dari'l-Hilafe, thk. Mikail Avvad, Beyrut
- Suyuti (2004). Tarihu'l-Hulefa, thk. Hamdi Demirtaş.
- Şeşen, R. (1998). Müslümanlarda Tarih Coğrafya yazıcılığı, İstanbul.
- Taberî, (1967). Tarihü't-taberi: tarihü'l-ümem ve'l-müluk, thk. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim, Beyrut, X.
- Tefazzülî, A. “Enûşirvan”, DİA, XI, 255.